

## Πρεβεζάνικα Χρονικά

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 33 (1996)



### Πρόδρομοι αγωνιστές - Απελευθέρωση της Πρέβεζας

Γιώργος Μουστάκης

Copyright © 2022, Γιώργος Μουστάκης



Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

### Βιβλιογραφική αναφορά:

Μουστάκης Γ. (2022). Πρόδρομοι αγωνιστές - Απελευθέρωση της Πρέβεζας. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 35–52. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/prevchr/article/view/29268>

# Πρόδρομοι αγωνιστές - Απελευθέρωση της Πρέβεζας

του ΓΙΩΡΓΟΥ ΜΟΥΣΤΑΚΗ

Στις εκδηλώσεις του Δήμου της Πρέβεζας για τα ογδόντα χρόνια από την απελευθέρωσή της, από εκλεκτούς συμπολίτες, ειπώθηκαν και γράφηκαν πολλά.

Συμπληρωματικά και συνοπτικά θα αναφερθώ, στη συμμετοχή των Πρεβεζάνων στο Μακεδονικό αγώνα και στο Ηπειρωτικό κομιτάτο, γεγονότα, που συνέβαλαν απόφασιστικά στην ομόψυχη προετοιμασία του Έθνους. Επίσης θα παραθέσω την αναφορά του Ρώσου Προξένου Δ. Σκέφερν, στην προίσιταμένη του αρχή, για το παρασκήνιο της αναίμακτης παράδοσης της Πρέβεζας.

Κύριοι παράγοντες στους οποίους οφείλεται η εποποιΐα των βαλκανικών πολέμων ήταν η ενότητα του ελληνικού λαού και η ενότητα της ηγεσίας του, η σωστά μεθοδευμένη οργάνωση των υποδούλων Ελλήνων, η εκπαίδευση των ενόπλων δυνάμεων, ο σύγχρονος εξοπλισμός τους, οι άριστοι διπλωματικοί χειρισμοί και η χωρίς προσκόμματα

συνεργασία πρωθυπουργού και βασιλέως (Γεώργιος Α').

Η ενότητα άρχισε να σφυρηλατείται αμέσως μετά την εθνική συμφορά του 1897. Ο ελληνικός λαός άρχισε να βλέπει την πραγματική εικόνα των προβλημάτων του. Οι ηγέτες του σταμάτησαν να δημαγωγούν σε εθνικά θέματα και όλοι τους έγιναν πιο υπεύθυνοι.

Οι Βούλγαροι την 20-7-1903 εκήρυσαν την επανάσταση του Ίλιντεν και με ένοπλες ομάδες ασκούσαν βία στο λαό της Μακεδονίας να αποσπασθεί από το Πατριαρχείο και να προσχωρήσει στη νεοϊδρυθείσα ορθόδοξη βουλγαρική εξарχεία, με τον απώτερο σκοπό όσοι θα προσχωρούσαν στην εξарχεία να θεωρηθούν Βούλγαροι. Δηλαδή η προσπάθειά τους ήταν να εκβουλγαριστεί η Μακεδονία. Η πρώτη αντίδραση στις Βουλγαρικές αγριότητες, προήλθε από τους ίδιους τους Μακεδόνες, οι οποίοι συγκρότησαν τις πρώτες ένοπλες ομάδες. Τη μεγαλύτε-

ρη δράση είχε το σώμα του καπετάν Κότα. Σύσσωμοι οι Έλληνες των πόλεων και των χωριών οργανώθηκαν στο Μακεδονικό Κομιτάτο. Ηγέτης του ήταν και ο Ηπειρώτης συν/χης Παν. Δαγκλής (αρχηγός ΓΕΣ στους πολέμους 1912-13, μέλος της τριανδρίας το 1917, βουλευτής Ιωαννίνων, αρχηγός του κόμματος των Φιλελευθέρων 1920-1924). Οι διανοούμενοι και οι έμποροι των πόλεων έδωσαν το χρήμα και την πείρα τους για την ευόδωση του αγώνα και οι αγρότες στα χωριά, πρόσφεραν άσυλο στους καταδιωγμένους Έλληνες μαχητές, έγιναν οδηγοί στα ελληνικά σώματα. Όλοι τους ενωμένοι, με μια ψυχή, αγωνίστηκαν και κράτησαν τη Μακεδονία ελληνική.

Άλλος Ηπειρώτης ο Παύλος Μελάς, ανέλαβε αρχηγός των ελληνικών σωμάτων των περιοχών Μοναστηρίου και Καστοριάς. Η παρουσία του στο Μακεδονικό χώρο με ένοπλο σώμα από 36 άνδρες και ο άδικος χαμός του, έδωσε το έναυσμα για την έναρξη της ένοπλης πάλης. Κανένα πολιτικό γεγονός δεν επέδρασε τόσο καταλυτικά στους Έλληνες της Μακεδονίας, όπως μαρτυρούν οι αρχειακές πηγές, όσο ο θάνατος του Παύλου Μελά.

Στην οργάνωση του Μακεδονικού Κομιτάτου προσέφεραν πολλές υπηρεσίες οι ιερείς και οι δάσκαλοι. Δάσκαλος με μεγάλη δράση ήταν και ο Πρεβεζάνος **Βασίλειος Μπάλκος**. Ο Βασ. Μπάλκος φοίτησε στη Σχολή της Χάλκης και προορίζονταν για ιερωμένος, άλλαξε όμως γνώμη και στάλθηκε δάσκαλος στο ελληνικό σχολείο της Τούλτσας στη Ρουμανία. Εκεί γνώρισε και παντρεύτηκε την συνάδελφό του Ματρώνα Ευαγγελινού. Παιδιά δεν απέκτησαν.

Σε φύλλο της "Τοπικής Φωνής" του

1989, ο δικηγόρος Θεόδωρος Μπαγλανέας, παιδί της κουριάδας του, γράφει:

*«Ο Βασ. Μπάλκος μαζί με την σύζυγό του ανεμείχθησαν στον μακεδονικό αγώνα και τοποθετήθηκαν, γι' αυτόν τον σκοπό, εις την Μοδέστειον Σχολήν Πισοδερείου, αυτός μεν ως διευθυντής η δε Ματρώνα ως διδασκάλισσα βοηθός του. Εις την Μακεδονίαν, στα πλαίσια της μυστικής αποστολής του, συνεργάσθη με όλους τους μακεδονομάχους της περιοχής. Λόγω της δράσεώς του εκινδύνευσε πολλάκις να φονευθεί από τους Βουλγάρους και τους Τούρκους, όπως άλλωστε και ο Γερμανός Καραβαγγέλης, επίσκοπος Καστοριάς, ο πνευματικός πατήρ των Ελλήνων μακεδονομάχων, με τον οποίον ο Βασίλης συνεδέετο με φιλίαν. Όσα ε γνώρισα τόσον από τον ίδιον, όσο και εις τους τόπους που διοίκησε ως Νομάρχης και που, κατά σύμπωσιν, διοίκησα και εγώ μεταγενεστέρως υπό την ιδίαν ιδιότητα και όπου εκεί συνήντησα παλαιούς συνεργάτας του αγωνιστάς. Όσα οι ανωτέρω και άλλοι μου διηγήθησαν για τον Βασίλη, μαζί με αρχεία και φωτογραφίες του Εθνικού οικοτροφείου, τα εφύλασσα εις την εις Σύρον οικίαν μου, μέχρι της καταστροφής των από τους Αγγλικούς βομβαρδισμούς του 1943».*

Συνήθως έτσι χάνονται καρτιά από τα οποία φαίνεται η συμμετοχή ανδρών σε ιστορικά γεγονότα. Έχω την πληροφορία ότι στη Βιβλιοθήκη της Φλώρινας υπάρχουν στοιχεία για τη δράση του.

Ο Β. Μπάλκος μετά την απελευθέρωση εκλέχθηκε βουλευτής, δήμαρχος και διορίστηκε νομάρχης. Όταν έγραφα για τον κοινοβουλευτικό βίο του τόπου μας μου είπαν ότι ο Βασ. Μπάλκος είχε εκλεγεί Βουλευτής Πρέβεζας, αλλά κανένας

δεν ήξερε πότε και πόσες φορές. Ούτε οι μακαρίτες Αθανάσιος Μανόπουλος (1902-1990) και Γιάννης Μουστάκης (1913-1992) ο οποίος ήταν και ανηψιός του. Αργότερα ο Θ. Μπαγλανέας έγραψε ότι εκλέχθηκε τρεις φορές χωρίς να αναφέρει πότε. Επίσης ο Αναστ. Μπάλκος έγραψε (22-9-89) ότι εκλέχθηκε «τρεις φορές βουλευτής στη Μακεδονία». Τότε δεν έγραφα τίποτε για τον Β. Μπάλκο, ήθελα όμως να μάθω την αλήθεια και όταν μου δόθηκε η ευκαιρία την αναζήτησα στα μητρώα της Βουλής, στα οποία φαίνεται ότι εκλέχθηκε βουλευτής του κόμματος των Φιλελευθέρων δύο φορές. Στις πρώτες εκλογές, το Μάιο του 1915, μαζί με τον ιατρό Γεώργιο Γερογιάννη και το Δημ. Δαγκλή και δεύτερη φορά το Νοέμβριο του 1920 μαζί με το Δημ. Δαγκλή και τον Παναγή Κοκκινάτο. Στις πρώτες δημοτικές εκλογές που έγιναν το 1922 εκλέχθηκε Δήμαρχος και έμεινε μέχρι το 1929. Στις δεύτερες δημοτικές εκλογές δεν έβαλε υποψηφιότητα γιατί με την αποτυχία του έργου ύδρευσης της πόλης, με το νερό της Νικόπολης (ο αγωγός ολοκληρώθηκε, το νερό δεν έφτασε) και την οικονομική χρεωκοπία του Δήμου, το εκλογικό κλίμα ήταν βαρύ για ολόκληρη την παράταξή του και δεν καταρτίστηκε ψηφοδέλτιο. Υποψήφιοι δήμαρχοι ήταν οι Γ. Ρέντζος και Π. Τόλιας, και οι δύο του Λαϊκού κόμματος. Εκλέχθηκε ο πρώτος. Στις τρίτες δημοτικές εκλογές (1934) εκλέχθηκε για δεύτερη φορά. Στην αρχή της κατοχής, άφησε τη θέση του και πήγε στην Αθήνα κοντά στην αδελφή του Αγγελική (η Ματρώνα δεν ζούσε) και εκεί πέθανε.

Στις γερουσιαστικές εκλογές, που έγιναν το 1929, στο νομό της Πρέβεζας

εκλέχθηκε ο συνυποψήφιος του Λευκαδίτης Σολδάτος, παρ' όλο που η περιοχή της Πρέβεζας είχε υπερδιπλάσιους ψηφοφόρους (από το 1925 η Λευκάδα είχε αποσπασθεί από το νομό της Κέρκυρας και ήταν ενταγμένη στο νομό Πρέβεζας μέχρι το 1946).

Ο χαρακτήρας του και η οικονομική του αδυναμία τον ανάγκαζαν να δίνει εύκολα υποσχέσεις, οι οποίες δεν πραγματοποιούνταν, γι' αυτό, όπως έλεγαν πολλοί Πρεβεζάνοι, ψήφισαν Σολδάτο και έχασε την εκλογή.

Μετά την αποτυχία του διορίστηκε «*νομάρχης Ηλείας, κατόπιν Φλωρίνης και τέλος Κεφαλληνίας*» (Θ. Μπαγλανέας). Στο διάστημα 1915-1941 ήταν συνεχώς βουλευτής, δήμαρχος (δεκατέσσερα χρόνια), νομάρχης. Ζούσε λιτά από τις πενιχρές αποζημιώσεις της εποχής εκείνης. Ο Δήμος της Πρέβεζας για να τον τιμήσει έδωσε το όνομά του σε κεντρικό δρόμο της πόλης.

Πολεμική δράση ανέπτυξε και ο ατρόμητος **Νίκος Νικλάμπας**. Στις αρχές του αιώνα, νέος μαζί με τον συνομήλικό του Βασίλη Καρέλη, σκότωσαν Τούρκο και διέφυγαν στην Αθήνα. Εκεί μπήκε στη σχολή υπαξιωματικών και μετά την αποφοίτησή του πήρε μέρος στο Μακεδονικό αγώνα, ως υπαρχηγός του σώματος Τόμπρα. Για τη δράση του σώματος αυτού ο καθηγητής της ιστορίας του πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Κων. Βακαλόπουλος γράφει: «*Οι προσπάθειες των ελληνικών σωμάτων στα Κορέστια και στις περιοχές Νεστραμίου - Πρεσπών στα 1907 απέδωσαν πλούσιους καρπούς*» με την άφιξη, τον Απρίλιο του 1907, του έμπειρου Γεωργίου Τόμπρα (Ρουπακιάς) ο οποίος είχε δράσει με επιτυχία στη λίμνη των

Γιαννιτσών και έρχονταν για τέταρτη φορά στη Μακεδονία. Το σώμα του Τόμπρα απαρτιζόταν από 40 άνδρες και είχε οπληρχηγούς τους υπαξιωματικούς Νικόλαο Νικλάμπα, Γεώργιο Καλύβα, Αθανάσιο Δημουλίτσα και τους ιδιώτες Ιωάν. Σιδέρη, Στέφο Γρηγορίου και Κων. Ρήγα. Το σώμα του Ρουπακιά συγκρούστηκε αρχικά με επιτυχία στο Νεστράμι με τον τουρκικό στρατό, στο χωριό Σούλι της Κορυτσάς. Η σπουδαιότερη όμως επιτυχία του σώματος Τόμπρα στη Μακεδονία, η οποία είχε τρομακτική απήκηση στους ντόπιους πληθυσμούς, ήταν η εξόντωση του Βούλγαρου αρχηγού Καρσάκωφ και του σώματός του: «*παρά τη λυσσώδη αντίσταση που πρόβαλαν, εξοντώθηκαν όλοι. Έτσι χάθηκε ένας από τους σπουδαιότερους παλαίμαχους αρχηγούς της Βουλγαρικής οργάνωσης*». Ο μακεδονομάχος Νικ. Καλογεράκης (είχε κτήμα στη Στεφάνη) έγραψε ένα ποίημα, το οποίο αναφέρονταν στις παληκαριές των μακεδονομάχων. Μας το απήγγειλε προ τριακονταετίας και πλέον στο καφενείο "Μητρόπολις" των αδελφών Τζίμα. Τόνιζε ιδιαίτερα τον αποφασιστικό ρόλο του Ν. Νικλάμπα στην εξόντωση του σώματος Καρσάκωφ.

Ο Νικλάμπα πήρε μέρος σ' όλους τους πολέμους που ακολούθησαν και αποστρατεύτηκε το 1923 με το βαθμό του συνταγματάρχη. Αργότερα πολιτεύτηκε στην Πρέβεζα. Πέθανε το 1940. Για τις υπηρεσίες που προσέφερε στην πατρίδα του ο Δήμος Πρέβεζας έδωσε το όνομά του στον πεζόδρομο, που αρχίζει από το σπίτι του και κατάστημα του πατέρα του (Σωτήρη Γαλανού).

Επίσης από την Πάργα ήταν και ο οπληρχηγός του Τόμπρα **Αθανάσιος Δη-**

**μουλίτσας**. Το 1923 ήταν διοικητής του συντάγματος της Πρέβεζας, πήρε μέρος στο κίνημα Λεοναρδοπούλου - Γαργαλίδη και αποστρατεύτηκε, όπως και ο Νικλάμπα που υπηρετούσε στο σύνταγμα Πατρών.

Μακεδονομάχος ήταν και ο **Απόστολος Σακκάς** από την Καμαρίνα, πατέρας του συμπολίτη μας Λεωνίδα Σακκά. Ο καθηγητής Κ. Βακαλόπουλος γράφει για τη μάχη στην οποία τραυματίστηκε σοβαρά στο πρόσωπο. «*Στις 7 Μαΐου (1907) αποφάσισαν να προσβάλουν το Εμπόριο (Παλαιοχώρι). Η συνολική δυναμη των ανταρτών ανέρχονταν σε 60 άνδρες (35 του Φούφα και 25 του Ζάκα) και η επίθεση θα πραγματοποιούνταν εναντίον των δύο συνοικισμών του χωριού. Η συμπλοκή άρχισε στις 10 το βράδυ. Λυσσώδης σύγκρουση διαδραματίστηκε στο οχυρωμένο σπίτι των εξαρχικών αδελφών Κύρη, οι οποίοι είχαν προετοιμασθεί κατάλληλα. Η απώλεια 2 αντρών από το σώμα του Φούφα πεισματώσε ακόμη περισσότερο τον τελευταίο, αμύνονταν με αυτοθυσία, αλλά στη συνέχεια προσβλήθηκε από εχθρική σφαίρα. Μαζί του έπεφταν νεκροί οι επιλοχίες Κουκής, Σαρδελής, Σκορδάνος και Αναστασίου, ενώ σοβαρά τραυτίστηκε ο Απόστολος Σακκάς*».

Ο Απ. Σακκάς είχε υπηρετήσει από την αρχή του αγώνα σε πολλά σώματα. Για τη δράση του, ο αρχηγός του ελληνικού μακεδονικού σώματος περιφέρειας Βιτωλίου (Μοναστηρίου) Γεώργιος Δικόνικος Μακρής πιστοποιεί ότι «*ο εκ Καμαρίνας της Ηπείρου Απόστολος Σακκάς μετέβη εις Μακεδονίαν μετά του αιμνήστου αρχηγού Γεωργίου Ζήρα κατά Οκτώβριον του 1904. Μετά παρέλευσιν χρονικού τινός διαστήματος, αναχωρήσα-*

ντος του Ζήρα, εξηκολούθησεν ο ανωτέρω Σακκάς αγωνιζόμενος μετά του αρχηγού Ζάκα Γρηγορίου και τούτου αναχωρήσαντος παρέμεινεν υπό τας διαταγάς του αιμνήστου αρχηγού Ζαχαρίου Φούφα. Οπότε κατά Μάϊον του 1907 συνήφθη μάχη μετά Βουλγάρων κομιτατζήδων λυσιπώδης παρά τω χωρίω Παλαιοχώρι του νομού Κοζάνης όπου και εφονεύθη ο ανωτέρω αιμνήστος Αρχηγός Φούφας και τέσσερις οπαδοί αυτού, πολλοί δε επληγώθησαν, μεταξύ δε αυτών και ο ανωτέρω Σακκάς Απόστολος με τραύμα επ' αμφοτέρων των σιαγόνων παραμορφωθέντος ολοτελώς του κάτω μέρους του προσώπου αυτού, οπότε και επέστρεψεν προς νοσηλίαν εις Ελλάδα εισαχθείς εις το νοσοκομείον. Μετά των ανωτέρω αρχηγών, εις ων τας διαταγάς διετέλεσεν, πολλάκις συνταντηθείς εξεθείαζον εις εμέ την δράσιν, αφοσίωσιν, ανδρείαν, φιλοπατρίαν του ανωτέρω Αποστόλου Σακκά. Δι' ο θεωρώ απαραίτητον υποχρέωσίν μου δια τοιούτον αγωνιστήν και φιλοπάτριδα Μακεδονομάχον να εκδώσω το παρόν, ίνα του χρησιμεύση όπου δει. Αθήνα τη 12 Νοεμβρίου 1929».

Το παιδί του ο Λεωνίδας λέει ότι στη Μακεδονία σκοτώθηκε ο αδελφός του Αποστόλη Λεωνίδας και ότι από την Καμαρίνα ήταν και τα ξαδέλφια Κων/νος και Νικόλαος Κατσάνος.

Ο δάσκαλος Γεώργιος Σακκάς από την Καμαρίνα, στο βιβλίο του αναφέρει τον Απόστολο Σακκά και τον Κων. Κατσάνο.

Για έναν άλλο Πρεβεζάνο μακεδονομάχο ο αρχιμανδρίτης Φιλάρετος Βιτάλης σε δημοσίευσμά του (24-9-62) γράφει ότι η Χριστίνα σύζυγος του Ζακυνθινού Ιωάννη Τσακασιανού «γεννήθηκε στην ό-

μορφη Πρέβεζά μας από τον Αποστόλη Παπαϊωάννου, τον περιφήμον εκείνον μακεδονομάχον, ο οποίος έδωκε και το αίμα του ακόμη στον ιερό της πατρίδος βωμό για την απελευθέρωση της ελληνικοτάτης Μακεδονίας μας».

Άλλοι μακεδονομάχοι από την Πρέβεζα ήταν οι Κων. Κορδονόρης, Σπύρ. Πολυκατέρος (Πηλιοκατέρος). Κάποια ανάμειξη είχε και ο Γεώργιος Μπάκας, πατέρας της Σοφίας Μανοπούλου.

Οι Πρεβεζάνοι μακεδονομάχοι είναι περισσότεροι απ' όσους ανέφερα. Για να τους μάθουμε χρειάζεται έρευνα και μελέτη. Η συμμετοχή τους στον τετραετή δύσκολο αγώνα, που διεξάγονταν σε έδαφος άλλης χώρας με δύο αντίπαλες δυνάμεις ήταν αξιόλογη, γιατί οι μη Μακεδόνες Έλληνες στρατιωτικοί και πολίτες που πήραν μέρος συνολικά δεν περνούσαν τους χιλίους.

Οι ήρωες αυτοί αξίζουν τιμής γιατί ο Μακεδονικός αγώνας ήταν ο πρώτος μετά την επανάσταση του 1821, στον οποίο οι Έλληνες κυριάρχησαν και απέδειξε παντού ότι η ελληνική ψυχή είναι ίδια πάντα αδάμαστη και ελεύθερη, συσπείρωσε τον ελληνισμό και ενωμένο και εξοπλισμένο τον οδήγησε στην εποποιΐα 1912-13.

Λαμπρή σελίδα της ιστορίας του τόπου μας είναι η οργάνωση της Ηπειρωτικής Εταιρίας (Ηπειρωτικό Κομιτάτο), που συγκροτήθηκε την 25 Μαρτίου 1906 στην Αθήνα. Την πρωτοβουλία είχε ο Σπύρος Σπυρομήλιος από τη Χιμάρα, ο οποίος διακρίνονταν για το αδάμαστο ψυχικό σθένος του και την άκαμπτη επιμονή του.

Την προεδρία του Ηπειρωτικού Κομιτάτου είχε ο Παν. Δαγκλής, ο οποίος έπειτα από το κίνημα των Νεοτούρκων

(1909) τέθηκε επικεφαλής της πανελληνίας οργάνωσης, που ανέλαβε τη γενικότερη εποπτεία των αγώνων των αλύτρωτων Ελλήνων.

Η Ηπειρωτική Εταιρία υπήρξε μυστική οργάνωση, λειτούργησε κατά το πρότυπο της Φιλικής Εταιρίας, αποσκοπούσε να οργανώσει τους Έλληνες, να τους εξοπλίσει, να αντιμετωπίσει και εξουδετερώσει την ιταλική, ρουμανική, αυστριακή και αλβανική προπαγάνδα (αλβανικές λέσχες) που υπονόμειαν την εθνική υπόσταση της Ηπείρου.

Με τη σύσταση της Εταιρίας, αποσπάστηκαν στα προξενεία Ιωαννίνων, Πρέβεζας και Αργυροκάστρου νέοι αξιωματικοί οι οποίοι συντόνιζαν τις εθνικές ενέργειες και καθοδηγούσαν τον αγώνα με απόλυτη πρωτοβουλία.

Στην Πρέβεζα αποσπάστηκε ο υπολοχαγός πυροβολικού **Ιωάννης Παπαϊωάννου**, ως ειδικός γραφέας του προξενείου, με το ψευδώνυμο Ιωάννου. Ο ανθυπολοχαγός **Παν. Γαρδίκας** (Πάνου), ως δάσκαλος στην περιφέρεια Φιλιππιάδας, προτίμησε όμως τη θέση του “σταυλάρχη” στο χάνι του **Μ. Μαλαμίδα** (Αρίσταρχος) γιατί από τα χάνια της εποχής εκείνης περνούσαν όλοι οι κάτοικοι των χωριών της περιοχής και στα καλά χάνια οι ταξιδιώτες διανυκτέρευαν. Ο **Μ. Μαλαμίδας** οργανώθηκε από τους πρώτους και έγινε στενός συνεργάτης του Γαρδίκα. Αυτός εμπήσε στο Κομιτάτο τον μετέπειτα οπλαρχηγό της Α' Διεύθυνσης Γιάννη Πουτέτσι.

Η οργάνωση έγινε σε τρεις βαθμούς: του εταίρου, των αδελφών και των ελευθερωτών. Για το κάθε προτεινόμενο μέλος η οργάνωση έκανε την δική της έρευνα, η ορκομωσία του γινόταν κατά προτί-

μηση σε εκκλησία με την παρουσία μόνον του ιερέα και του αναδόχου, δηλαδή του μέλους που τον πρότεινε. Ο όρκος ήταν:

*«Ορκίζομαι επί του Ευαγγελίου, εις το όνομά της μιας αδιαιρέτου και ομοουσιού Αγίας Τριάδος, ότι θέλω χύσει και την τελευταίαν ρανίδα του αίματός μου, προς απελευθέρωσιν της φιλιτάτης μου πατρίδος Ηπείρου όταν διαταχθώ προς τούτο, και ότι θέλω τηρήσει απόλυτον εχεμύθειαν περί του σκοπού και του έργου της εταιρίας, εν η δε περιπτώσει φανώ επίορκος να υφίσταμαι τας συνεπείας του περί ποιών μυστικού άρθρου και να είμαι επικατάρατος».*

Με τη βοήθεια του μητροπολίτη και του προξένου μυήθηκαν τα πρώτα μέλη, που αποτέλεσαν το πρώτο τμήμα εταίρων. Το δεύτερο έγινε στη Φιλιππιάδα.

Ο κάθε ένας εταίρος με τη σειρά του συγκρότησε ένα ή περισσότερους κύκλους αδελφών και ο κάθε αδελφός μία ή περισσότερες ομάδες ελευθερωτών. Τα τμήματα, οι κύκλοι και οι ομάδες, δεν ξεπερνούσαν ποτέ τα δώδεκα μέλη. Πάνω απ' όλους υπήρχε τριμελής εκτελεστική επιτροπή. Οι πρόεδροι των τμημάτων και η εκτελεστική επιτροπή επικοινωνούσαν με τη διεύθυνση με ορισμένο σύνδεσμο, συνήθως με τον καβάση του προξενείου.

Από την περιφέρεια η Φιλιππιάδα οργανώθηκε πρώτη, γιατί είχε πολλούς μωαμεθανούς κατοίκους και αλβανική κίνηση, το 1908 λειτούργησε αλβανικό σχολείο και το 1910 η μοναδική σ' όλο το Σαντζάκι της Πρέβεζας, αλβανική λέσχη, η οποία επεδίωκε με τις ευλογίες της αυστριακής και Ιταλικής πολιτικής την ίδρυση μεγάλου αλβανικού κράτους, με σύνορα προς νότο τον Αμβρακικό. Μετά

την απελευθέρωση της Άρτας (1881) οι μωαμεθανοί κάτοικοί της, ιδιοκτήτες του κάμπου δυτικά του Αράχθου εγκαταστάθηκαν στη Φιλιπιάδα και διακρίνονταν για τον ανθελληνισμό τους. Επίσης η Φιλιπιάδα ήταν το εμπορικό κέντρο μιας ορεινής στρατηγικής περιοχής με δυναμικούς Έλληνες κατοίκους, η οποία με το άνοιγμα του δρόμου της Κανέτας, είχε εξελιχθεί σε σημαντικό συγκοινωνιακό κόμβο.

Στην πόλη της Πρέβεζας, τα προξενεία της Αυστρίας και της Ιταλίας κατόρθωναν την προπαγάνδα των χωρών τους, παράλληλα με τη μεγάλη οικονομική διείσδυσή τους, στον ευρύτερο χώρο. Με την ίδρυση των ιταλικών εμπορικών πρακτορείων, τα οποία πρόσφεραν ευκολίες στους εμπορευομένους, και με τον έλεγχο τους στις θαλάσσιες συγκοινωνίες, με τα ατμόπλοια των αυστριακών Λόυντ και της ιταλικής εταιρίας Πούλια.

Η Ιταλία ίδρυσε σχολεία για τα παιδιά της Ιταλικής παροικίας, στα οποία προσκαλούσε να φοιτήσουν και τα παιδιά των Ελλήνων και Μωαμεθανών, φοίτησαν μόνον ελάχιστοι Αλβανοί, κυρίως παιδιά υπαλλήλων του τουρκικού κράτους. Η αντίδραση ήταν καθολική και προέκταση αυτής ήταν η δυναμική στάση των Πρεβεζάνων το 1917 όταν απέτρεψαν την κατάληψη της πόλης από τα ιταλικά στρατεύματα. Τότε η υπόλοιπη ηπειρωτική χώρα καταλήφθηκε από τα ιταλικά στρατεύματα επί ένα τρίμηνο.

Η βοή των ντουφεκιών των μακεδονομάχων έλυωνε τους πάγους της απογοήτευσης από τις καρδιές των ραγιαδών, που είχαν συσσωρεύσει οι ατυχείς εξορμήσεις του 1854, του 1878 και ιδίως του πρόσφατου πολέμου του 1897 και τις

γέμιζε με ελπίδα. Στο κλίμα αυτό, η οργάνωση αναπτύχθηκε πολύ πιο πέρα απ' ό,τι οι περιστάσεις το επέτρεπαν. Ο Δημ. Ράλλης, αρχηγός της αντιπολίτευσης και πεπειραμένος πολιτικός, τρεις φορές μέχρι τότε πρωθυπουργός, όταν ήλθε στην Ήπειρο και είδε τα πράγματα ανησύχησε και συνέστησε στο Κομιτάτο να περιορίσουν τη δράση τους επικαλούμενος «το πάνυ απαράσκευον του Ελληνικού κράτους».

Ο Δημήτριος Ράλλης, ο οποίος είχε ρίζες στην Ηπειρωτική γη, ήταν ο πρώτος Έλληνας πολιτικός που ήλθε στη σκληρωμένη Ήπειρο. Η μάνα του ήταν πρώτη εξαδέλφη του Σουλιώτη ήρωα της επανάστασης του εικοσιένα, Κίτσου Τζαβέλα, κόρη του Σουλιώτη οπλαρχηγού Ζών Πάνου, αδελφού της Τζαβέλαινας γυναίκας του θρυλικού Φώτου Τζαβέλα. Τον συνόδευσαν οι Ηπειρώτες πολιτευτές Αβέρωφ, Γεροκωστόπουλος και ο Ράγκος. Ήλθε στην Ήπειρο λίγες εβδομάδες μετά το νεοτουρκικό κίνημα (1908) με το οποίο τερματίστηκε ο ένοπλος αγώνας στη Μακεδονία και με τις εξαγγελίες του εξέθρεψε ελπίδες στις καρδιές των ραγιαδών, οι οποίες σύντομα αποδείχθηκαν φρούδες.

Για την υποδοχή που του έγινε, οι παλαιοί Πρεβεζάνοι μιλούσαν με συγκίνηση. Πήραν μέρος όλοι οι κάτοικοι, από τα χωριά ήλθαν αρκετοί, και οι μαθητές της Θεοφανείου σχολής, μεταξύ των οποίων ήταν και ο μικρός μαθητής Θανάσης Μανόπουλος, ο οποίος έζησε όλα τα γεγονότα του αιώνα μας, με ιδιαίτερη όμως συγκίνηση μιλούσε για την υποδοχή του Ράλλη και για τη θητεία του στον θρυλικό "Αβέρωφ", την περίοδο της διασυμμαχικής κατοχής της Κωνσταντινούπολης, στην οποία συμμετείχε και η Ελλάδα



με τον "Αβέρωφ".

Από τη Λευκάδα έφεραν τη μπάντα της φιλαρμονικής. Τον ερχομό του πλοίου ανήγγειλαν οι κανονιοβολισμοί του ελληνικού κάστρου του Ακτίου και η μπάντα επαιάνιζε συνεχώς. Τα χρόνια εκείνα και μέχρι το 1930 τα πλοία σταματούσαν σε μικρή απόσταση από την ακτή, οι επιβάτες επιβιβάζονταν με βάρκες και τα εμπορεύματα με τις μαούνες. Όταν η βάρκα με τον Δ. Ράλλη ξεκίνησε, πολλοί νέοι έπεσαν στη θάλασσα και τον συνόδευσαν μέχρι την ακτή. Όταν πάτησε το πόδι του στην Ηπειρωτική γη έγινε πανζουρλισμός από τις ζητωκραυγές, τα σφυρίγματα των πλοίων, τους παιάνες, τις ντουφεκιές και τους κανονιοβολισμούς του Ακτίου. Με τη συνοδεία του μητροπολίτη, του κλήρου και των κατοίκων επισκέφθηκε το μητροπολιτικό μέγαρο και το προξενείο, εκεί μίλησε με το εκτελεστικό του κομμυτάτου. Οι Τούρκοι της Πρέβεζας δεν εμφανίστηκαν και δεν δημιουργήθηκε κανένα επεισόδιο.

Ο Κων/νος Φωτόπουλος στο βιβλίο του "Τα Γιάννενα", γράφει για την υποδοχή στα Γιάννενα: «Όλος ο λαός των Γιαννίνων και των πέριξ μαζί με τους προύχοντές του, βγήκαν στον Αν-Γιάννη Μπονίλα μ' όλα τα σχολεία και τη γεραρά Ζωσιμαία σχολή με την φιλαρμονική της επικεφαλής, να τους υποδεχθούν με ελληνικές και τουρκικές σημαίες "αδελφωμένες". Ο γενικός συναγερμός και ο πανζουρλισμός του χριστιανικού στοιχείου ήταν δυσπερίγραπτος, τόσο που οι Τούρκοι δεν τον είδαν με καλό μάτι: "Βαλαϊ πούτι οι κιαφίρδισ (άπιστοι) τούφιραν κιάλας του Ρουμείκου τ'ς", φώναζαν με την ιδιόρρυθμη τουρκογιαννιώτικη προφορά της ελληνικής που μιλούσαν (τούρκικα

δεν ήξεραν ούτε λέξη). Και για να προκαλέσουν σύγχυση και την επέμβαση της αστυνομίας όπως το συνήθιζαν και σε άλλες ανάλογες περιπτώσεις, άρχισαν άλλοι απ' αυτούς να φωνάζουν "Ζήτου οι Γιώργους" (δηλ. ο Γεώργιος ο Α'). Αυτό κι' έγινε, πολίτσάνοι (αστυνομικοί), τζιανταρμάδες (χωροφύλακες) και σουφαρήδες (έφιππος χωροφυλακή) ρίχτηκαν πάνω στο ειρηνικό πλήθος στην Καλούτσα (οδός 21ης Φεβρουαρίου τώρα) για να το διαλύσουν. Φασαρία κακό... ο κόσμος ξαφνιαστική, σκόρπισε εδώ κι' εκεί στα στενά, ακόμα και στα παραλίμνια μποσάνια της Αν-Μαρίνας και ρωτούσαν ο ένας τον άλλο τι συμβαίνει. Τα παιδιά των σχολείων τσαλαπατήθηκαν, τα μικρά έσκουζαν. Παρ' όλα αυτά η υποδοχή έγινε με μεγάλη επιτυχία, γιατί ο λαός στο μεταξύ αναθάρρησε κι ανασυντάχθηκε».

Επίσης ο Αλ. Λιβαδέας, γραμματεύς της Α' Διεύθυνσης μας δίνει μια ευρύτερη εικόνα για την υποδοχή και τα επεισόδια. «Η προσγενομένη αυτώ εκ μέρους του Ελληνικού στοιχείου υποδοχή, υπήρξε πάνδημος και υπερέβη τα όρια του οφειλομένου προς τους κρατούντας σεβασμού, έλαβον μορφήν μάλλον επαναστατικήν, τα ελληνικά χρώματα υπερπλημμύρισαν την πόλιν, χωρίς αναλόγους τουρκικές σημαίας και το χείριστον η υποδοχή εκαιρετίσθη δι' αθρόων πυροβολισμών, τόσον κατά την από Φιλιπιάδος διαδρομήν όσον και εις τα πρόθυρα της πόλεως, τούθ' όπερ εμαρτύρει ότι οι ραγιάδες δεν ήσαν άοπλοι, όπως εφαντάζοντο μέχρι τότε οι Τούρκοι. Έλαβον μάλιστα χώραν και μικροσυμπλοκαί με τους κατά την εποχήν εκείνην κληθέντας εφέδρους εκ Τσαμουριάς. Εις μίαν των συμπλοκών διεκρίθη ένα ηρωικό παλληκάρι

των Ιωαννίνων, ο Γεώργιος Ζωγράφος ή Μακαρώνης, μόλις είχε επιστρέψει μετά την ανακήρυξιν του Συντάγματος εκ Μακεδονία. Έφερεν υπερφάνως την στολήν του Έλληνας αντάρτου και είχε χρησιμοποιηθή ως σημαιοφόρος της συντεχνίας των βυρσοδεψών, από την οποία προήρχετο».

Ο Δημ. Ράλλης επισκέφθηκε και το Αργυρόκαστρο. Σ' όλο το μήκος της διαδρομής, σύσσωμοι οι κάτοικοι των γύρω χωριών, με τους ιερείς, δασκάλους και μαθητές των σχολείων, κατέβαιναν από τα χωριά τους και τον υποδέχονταν μ' ενθουσιασμό και θερμές εκδηλώσεις. Ο Δ. Ράλλης, όταν επέστρεψε στην Αθήνα, «εξέφρασε την κατάπληξίν του δια την δύναμιν του Ελληνισμού καθ' όλον το μήκος της εκεί διαδρομής».

Μετά το κίνημα των Νεοτούρκων, ώσπου να διαπιστωθεί η ανειλικρίνεια των διακηρύξεών του, χρειάστηκε κάποιο χρονικό διάστημα. Το κέντρο, για το λόγο αυτό και τον κίνδυνο να αποκαλυφθεί η οργάνωση, αποφάσισε την ελαχιστοποίηση της δράσης των κομιτάτων. Επαναδραστηριοποιήθηκαν τον επόμενο χρόνο, οπότε άρχισε και ο εξοπλισμός των αδελφών και ελευθερωτών. Για τον αριθμό των όπλων ο Αλ. Λιβαδεύς γράφει: «Το συνολικόν ποσόν των διανεμηθέντων και αποθηκευθέντων όπλων εις την περιοχή της Α' Διευθύνσεως ανήλθον μέχρι του 1912 εις 2.400. Ανάλογον αριθμόν παρέλαβε και η Β' Διεύθυνσις Πρεβέζης (έκθεσις Θ. Μανέτα υπ' αριθ. 5). Υπό σημείωσιν ότι η εις Πρέβεζαν μεταφορά δεν παρουσίαζε τας δυσχερίας ούτε τους κινδύνους τους οποίους αντιμετώπισεν η Α' Διεύθυνσις. Αξιοσημείωτον είναι το γεγονός, ότι η μεταφορά 2.400 όπλων μετά

των αναλόγων φυσιγγίων, αντιστοιχούσα εις 250 φορτία και εις 30 περίπου διαδρομάς, συνετελέσθη άνευ ουδενός απευκταίου, παρά την εντεταμένην προσοχήν των Τουρκικών αρχών ουδέ εν όπλον απωλέσθη».

Με τα όπλα αυτά όταν ήλθε η ώρα εξοπλίστηκαν 6.000 άνδρες οι οποίοι εντάχθηκαν σε 50 σώματα. Μεταξύ αυτών ήταν και το σώμα του καθηγητή Νίκου Σακελλαρίδη, το οποίο συγκροτήθηκε στην Αθήνα, από Ηπειρώτες φοιτητές και ήταν τρόπον τινά ο ιερός λόχος των ανταρτικών σωμάτων το 1912. Είχε 66 άνδρες, αποβιβάστηκε στην Κόπραινα, πήρε μέρος στη μάχη του Δρίσκου, στην οποία σκοτώθηκε ο Λ. Μαβίλης, μετά πήρε μέρος στις επιχειρήσεις του Φαναρίου του νομού Πρέβεζας, διακρίθηκε στη μάχη της Κορώνης και ξεχώριζε για την περθερχία.

Εξοπλίζοντο συγχρόνως οι κάτοικοι της υπαίθρου και των πόλεων. Ο Ηλίας Βασιλάς γράφει: «Δύο όπλα θυμάμαι έκρυβε ο μακαρίτης πατέρας μου κάτω από το κρεβάτι της κάμαρης με αρκετά φυσέκια και δύο ξιφολόγχεις. Το κομπάτο είχε εφοδιάσει και εξοπλίσει πολλούς Πρεβεζάνους και χωρικούς με γκράδες και μάουζερ για να αντισταθούν εις το ενδεχόμενον σφαγών και βιαιοπραγιών εναντίον των χριστιανών της πόλεως. Για τον ιστορικό ρόλο του Ηπειρωτικού Κομιτάτου στην υλική και ηθική προετοιμασία του λαού της Πρέβεζας για την απόκτηση της λευτεριάς ας μιλήσουν άλλοι που ζουν και ξέρουν τα πράγματα».

Δυστυχώς για τη δράση του κομιτάτου δεν έγραψε κανένας από εκείνους που γνώριζαν και το σκότος του χρόνου κάλυψε λαμπρές σελίδες της τοπικής μας

ιστορίας.

Τα όπλα και τα πυρομαχικά τα έστειλε, κυρίως, η εφορία υλικού πολέμου, από την Αμφιλοχία, με μικρά σκάφη σε αφύλακτες ερμηκικές ακτές και από τον ποταμό Λούρο. Το παράξενο είναι, ότι στα Γιάννενα έφταναν με καΐκια από τη νότια ακτή της λίμνης, στην ακτή της συνοικίας Σαράβα στα βυρσοδεψεία (ταμπάκικα). Ενώ στην Πρέβεζα τα όπλα έρχονταν από τη ξηρά.

Η Πρέβεζα τότε ήταν σωστό φρούριο. Τα κάστρα της με τα προτοιχίσματά τους έφταναν μέχρι τη θάλασσα και περιβάλλονταν από βαθειά εντοικισμένη ντάπια. Οι πόρτες της ντάπιας φρουρούνταν και έκλειναν με τη δύση του ηλίου.

Ο Δημήτριος Κασούρας ή Κούρηρης μου είπε ότι νέος εργαζόταν στην επιχείρηση του Κλεάνθη Μουστάκη, ο οποίος είχε χάνι, πέντε νταλίκες και δύο άμαξες κλειστές, που έκαναν συκοινωνία με τα Γιάννενα. Ένα απόγευμα ο Κλεάνθης του είπε να ζέψει τα άλογα σε μια άμαξα με την οποία πήγαν στο παραθαλάσσιο κτήμα του στο Καλαμίτσι (σήμερα είναι ιδιοκτησία του Δ. Καράμπελα κ.ά.). Εκεί κοντά στα πλατάνια (υπάρχουν ακόμα) ήταν ένα σπίτι. Άνοιξε την πόρτα και «με έκπληξη είδα μέσα πολλά όπλα. Τα φορτώσαμε στην άμαξα και μου είπε ότι πρέπει να μπούμε στην Πρέβεζα την ώρα που κλείνουν οι πόρτες. Εκείνη την ώρα η πόρτα η “μεσινιά” από την οποία θα περνούσα παρουσίαζε κάποια κίνηση και ο έλεγχος ήταν κάπως χαλαρός. Οι Έλληνες εισπράκτορες του φόρου φαίνεται είχαν ειδοποιηθεί ότι θα περάσουν όπλα. Αλλά και η δική του επιλογή να πάρει έμμεσα ήταν σκόπιμη, γιατί στην επιχείρηση του Κλεάνθη δούλευαν άνδρες οργανω-

μένοι στο κομιτάτο όπως ο Μακεδονομάχος Κώστας Κορδονόρης. Όταν έφτασε η άμαξα ο εισπράκτωρ του φόρου της έκανε νόημα να περάσει και στον Τούρκο φρουρό είπε ότι δεν χρειάζεται να την ελέγξουν. Ο Κλεάνθης είχε κατεβεί από την άμαξα για να την αλαφρώσει και να παρακολουθήσει τι θα γίνει. Πήγα στο Χάνι, εκεί ήλθε και μου είπε να περιμένω να νυκτώσει καλά, τότε οδήγησα την άμαξα στο σπίτι του, απέναντι από τον Ι.Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου, στο στενό προς τη θάλασσα (τώρα είναι ιδιοκτησία του Τάκη Κασιή). Κόλλησα την άμαξα στο στενό που είναι μπροστά από την είσοδο του σπιτιού, στην γωνία Σουμαλεύρη και Μπιτζιλέκη», άνοιξαν την πόρτα προς το σπίτι και χωρίς να φαίνεται τι κουβαλούσαν μετέφεραν τα όπλα στο ισόγειο του σπιτιού.

Μετά από λίγο το Κομιτάτο ειδοποίησε τον Κλεάνθη ότι τα όπλα προδόθηκαν και πρέπει να μεταφερθούν την ίδια νύκτα. Τα μετέφεραν στο παντοπωλείο του Γιάννη Καλαθά, πατέρα του Περικλή (ήταν εκεί που τώρα είναι το κατάστημα Σχισμένου), τα πέρασαν από το πίσω μέρος από το σπίτι του Κλάπα. Από το κατάστημα του Καλαθά (Κοντοθανάση) κάτω από τη μύτη των πολιτικών (Δικαστικό μέγαρο) και στρατιωτικών (Φρούριο) τουρκικών αρχών εξοπλίσθηκαν οι κάτοικοι της περιοχής και με αναπερωμένη την ελπίδα περίμεναν τη μεγάλη μέρα. Οι Πρεβεζάνοι της γενιάς του 1912 είχαν να διηγηθούν πολλές παρόμοιες ιστορίες από τη δράση του Κομιτάτου, οι οποίες δεν υπάρχουν στα αρχεία.

Η Διεύθυνση του Κομιτάτου παρασύρθηκε από πληροφορίες για κατάδοση

στις τουρκικές αρχές των αποστολών όπλων και διέταξε να φονευθεί ο Αλ. Ντ. Τον εκτέλεσε ο Σ.Χ. Τα πράγματα και ο χρόνος όμως απέδειξαν ότι ο Αλ. Ντ. ήταν αθώος και ότι δεν υπήρχε προδοσία στην περιοχή της πόλης. Για την υπόθεση αυτή μετά την απελευθέρωση έγιναν ανακρίσεις από τις οποίες δεν διαπιστώθηκε προδοσία ή οποιαδήποτε ενοχή του. Η εκτέλεση αυτή συνετάραξε την κοινωνία και το Κομιτάτο της Πρέβεζας, όχι μόνο γιατί χάθηκε ένας αθώος πατριώτης αλλά και γιατί ο συγγενής του, Δημήτριος Κακαμπίνης, στέλεχος της οργάνωσης, απείλησε ότι θα καταθέσει στις τουρκικές αρχές για το φόνο και την οργάνωση. Ο Μήτσος Κακαμπίνης ήταν μέλος μιας δυναμικής οικογένειας, άφοβος με κάποια ιδιορρυθμία, στον οποίο δεν εναντιώνονταν Τούρκοι και Έλληνες. Ο Κακαμπίνης είπε στη Διεύθυνση του Κομιτάτου «έπρεπε να μου πείτε ότι υπάρχει αυτή η υποψία και εάν το διαπίστωνα θα τον σκότωνα εγώ», και ήταν ικανός να το κάνει. Οι Πρεβεζάνοι που ήξεραν τη συγγένεια και τι θηρίο ήταν ο Κακαμπίνης φοβήθηκαν γιατί ήξεραν ότι μπορούσε να κάνει πράξη ό τι έλεγε. Επίσης ήξεραν ότι με δυναμικά μέσα με το κλίμα που είχε δημιουργηθεί δεν αντιμετώπιζονταν. Του μίλησαν όσοι μπορούσαν να τον επηρεάσουν, τον έκαμψε ο δεσπότης. (Για τις αποκοιτίες και παληκαριές του έχω ακούσει πολλά. Αργότερα αυτοκτόνησε σε ηλικία 38 χρόνων, για ένα λόγο που του είπε ο αδελφός του). Φαίνεται ότι την απόφαση για την εκτέλεση την πήραν οι Στρατιωτικοί, γιατί στην περιοχή της Λάκκας υπήρχε πρόβλημα. Εκεί ανάλογη ενέργεια του Κομιτάτου ήταν προς τη σωστή κατεύθυνση.

Οι Πρεβεζάνοι, με την καθοδήγηση του Κομιτάτου αγωνίστηκαν σε όλους τους τομείς δράσης. Προ του πολέμου πήγαν στη Λευκάδα πέντε Πρεβεζάνοι ναυτικοί (μεταξύ αυτών οι Γεράσιμος Γιώτης, Νάκος Χρόνης, Σαρδελής και Θεόδωρος Ξενάκης) οι οποίοι τη νύκτα της 4 Οκτωβρίου βοήθησαν να περάσουν στον Αμβρακικό δύο πλοία του πολεμικού ναυτικού. Το εγχείρημα ήταν πολύ δύσκολο. Ο δίαυλος που χρησιμοποιούσαν τότε ήταν νοτιότερα από το σημερινό, πιο μακρύς και με ελλειπή φωτισήμανση. Οι Πρεβεζάνοι ήξεραν πολύ καλά τα νερά του, τα ρεύματα και τα επικύνδυνα σημεία. Ο αρχηγός της μοίρας του Ιονίου πλοίαρχος Ιωαν. Δαμιανός, στη διαταγή προς τον κυβερνήτη της κανονιοφόρου "Α", υποπλοίαρχο Ν. Μακά του επισήμανε να πάρει *«τα κατάλληλα μέτρα όπως μη εξοκειλήτε»* και για να αποφευχθεί ο κίνδυνος γράφει: *«Επί των δύο κανονιοφόρων θέλουσι επιβή οι πλοηγοί Ι. Μιλιάκας, πρώην αρχικελευστής και 5 έτεροι».*

Ο υποπλοίαρχος Ν. Μακάς αναφέρει ότι *«ελάβομεν τα κατάλληλα μέτρα περί καταστροφής των πλοίων, εν περιπτώσει προσαράξεως παραλαβόντες λέμβους προς διάσωσιν των πληρωμάτων».* *«Επί πλέον δε η "Α" (κανονιοφόρος) εκ της δεξιάς αυτής πλευράς ιδιωτικὴν λέμβον εκ Πρεβέζης, προς ανεύρεσιν των σημαντήρων των στενών».* *«Τα πλοία εν σκότει ψηλαφπῶ ἐπροχώρουν βραδέως, δεν ἴκουέν τις το παραμικρόν».* *«Κατά την δίοδόν μας εκ του κτιρίου (κάστρου Ακτίου) ἀφήσαμεν ἐλευθέραν την ιδιωτικὴν εκ Πρεβέζης λέμβον, ἵνα μεταβή και αναγγείλη εις Ἄκτιον την διέλευσιν μας».* Τα πλοία πήγαν στη Βόνιτσα. Μετά δύο ημέρες κηρύχθηκε ο πόλεμος. Από την αρχή

εξουδετέρωσαν τα Τουρκικά Απάλεια και Τοκάρ και εξασφάλισαν τις μεταφορές στον Αμβρακικό, τις οποίες εκτελούσαν τα επιβατικά *Πύλαρος, Αμαλία, Αγγελική, Αλκυών και Ισμήνη*.

Στην αρχή της μάχης στη Νικόπολη, εξουδετέρωσαν τουρκικά πυροβολεία. Γενικά η συμβολή τους στις στρατιωτικές επιχειρήσεις στην περιοχή μας ήταν σημαντική. Για τη δράση του ναυτικού οι Πρεβεζάνοι ήταν διπλά ενθουσιασμένοι, γιατί πήραν μέρος στο πιο επικίνδυνο και αποφασιστικό μέρος των επιχειρήσεων. Βέβαια στα επίσημα κείμενα αναγράφεται η «λέμβος εκ Πρεβέζης» και όχι οι γενναίοι Πρεβεζάνοι πλοηγοί.

Στη στεριά πολλοί κατατάχθηκαν στα εθελοντικά ένοπλα σώματα, οι περισσότεροι στο σώμα του Κώστα Τζώρτζη, από την Καμαρίνα. Ο Κ. Τζώρτζης ήταν αρχηγός των επαναστατών και με σημαντική δράση στον πόλεμο του 1897. Η προηγούμενη δράση του και οι ηγετικές του αρετές τον ξεχώρισαν από όλους τους άλλους οπλαρχηγούς. Το σώμα του ήταν το μεγαλύτερο και συγκροτήθηκε στους Αγίους Αποστόλους στη Λάμαρη. Ο εξοπλισμός του ήλθε από το Μενίδι. Στη μάχη της Νικόπολης τοποθετήθηκε στη δυτική πτέρυγα της παράταξης, προς το Μύτικα. Εκεί σκοτώθηκε ο Πρεβεζάνος Κων. Μπάλκος, αδελφός του Βασίλη και της Αγγελικής. Μετά την απελευθέρωση της Πρέβεζας μεταφέρθηκε στην περιοχή του Αχέροντα (Νεμίτσα, Γλυκή) όπου συνέχισε τον αγώνα μέχρι το τέλος του πολέμου. Στη μάχη του Ασπρόμυλου σκοτώθηκε ο Πρεβεζάνος σημαιοφόρος του σώματος και ένας από τους υπαρχηγούς Χ. Μπουραζάνης.

Η ηγετική προσωπικότητα του Κ.

Τζώρτζη και η θέση του σώματός του στον αγώνα για την απελευθέρωση διαφαίνεται και από την αναφορά του:

« Αριθ. 5658 Νεμίτσα (Βουβοπόταμος)

5-12-1912

*Προς το Αρχηγείον, Φιλιπιάδα*  
*Λαμβάνω την τιμήν να αναφέρω τα της συναφθείσης μάχης παρά τον Ασπρόμυλον του χωρίου Γλυκή την 3ην τρέχοντος. Την εσπέραν της 28ης παρελθόντος ελήφθη επιστολή εκ Ποπόβου του Αρχηγού του κατά Παραμυθιάς στρατού υπ' ουγού του Πεζικού Β. Τεριακίδη, έχουσα ούτω:*

*“Προς τους αρχηγούς Κώστα Τζώρτζην και λοιπούς, Γλυκύ. Γνωρίζω υμίν ότι από χθες ήρχισε γενική κατά Ιωαννίνων επίθεσις. Ο συνι/ρχης Μαλάμος μετά ισχυράς δυνάμεως στρατού κατέλαβε την Πλέσια και διατάσσει αντί πάσης θυσίας να κτυπήσωμε και καταλάβωμε την Σκάλαν Παραμυθιάς. Η διαταγή είναι γενική, συνεπώς αύριον λίαν πρωί θα επιτεθώ, μετά των οπλαρχηγών Δεληγιαννάκη, Κουτούπη, Βάρφη και Καρρά, μεθ' όλης της δυνάμεως του υπ' εμέ λόχου. Ποιούμαι έκκλησιν εις τον πατριωτισμόν σας και σας παρακαλώ να επιτεθήτε και υμείς κατά του Γαρδικίου προχωρούντες προς Παραμυθιάν, ίνα ούτω θέσωμεν τους Τούρκους μεταξύ δύο πυρών. Μετ' αγάπης πολλής. Πόποβον, 28.11.1912”.*

*Άμα ως έλαβον ταύτην, αμέσως εκοινοποιήθη εις τα σώματα της γραμμής Φαναρίου και απέστειλα επιστολάς εις τα πλησίον χωρία δι' ενίσχυσιν. Ωσαύτως απέστειλα δύναμιν 50 ανδρών του υπ' εμέ σώματος, προς κατάληψιν της υπό εχθρών κατεχομένης θέσεως Προφήτης Ηλίας υπό τον υπαρχηγόν μου Χρήστον*

Μπαυζάνην και διμοιρίτην Β. Αναγνωστόπουλον. Η θέσις αυτή δεσπόζει των Γλυκύ, Χοϊκας, Γαρδικίου και Τσαγκάρι και παρέχει δυσκολίας εις την προς τα πρόσω ενέργειάν μας. Αφίχθησαν εις Νεμίτσαν οι οπληρχηγοί των πλησίον χωρίων σωμάτων της γραμμής, Μ. Πάσχος, Α. Ανδρεαδάκης, Γαλανός και με τους ενταύθα διαμένοντας Ιωάννην Δαμιανάκην, Μάρκον Παπαγιαννάκην, Ν. Νεοκλή και Δ. Τριάντην, εν συμβουλίω δε απεφάνθησαν οι αφιχθέντες, ως και ο Παπαγιαννάκης, ότι η του Β. Τεριακίδη έκκλησις να μη ληφθή υπ' όψιν και επέστρεψαν εις τα ίδια. Προς τούτο συνέταξαν πρωτόκολλον, όπερ υπογράψαντες απέστειλαν τούτο δι' οπλίτου προς τον αρχηγόν των σωμάτων Μαλάμον, προς λήψιν διαταγών. Ομοίως υπέβαλον και εγώ έκθεσιν περί των ληφθέντων επιθετικών μέτρων. Ο Τεριακίδης, κατά την γνώμην μου, καλώς έπραξε καλών ημάς προς επίθεσιν, καθόσον ενοχλούντες ημείς τον εχθρόν δεν θα εστέλλετο εκ Γαρδικίου ενίσχυσις προς τους πολεμούντας προς Παραμυθίαν και ούτω θα κατελαμβάνετο ευκόλως η Σκάλα Παραμυθιάς. Ταύτα την πρωϊαν της 29ης παρελθόντος ελθόντες μοι εδήλωσαν ότι δεν ήθελον περιμένει παρ' αυτών ουδεμίαν βοήθειαν. Είπον εις αυτούς να καθίσουν εις τας θέσεις των και εις περίπτωσιν επιθέσεως εκ μέρους μου, ας απασχολήσουν τον εχθρόν εκείθεν. Την 30ήν παρελθόντος απέστειλα ενίσχυσιν εκ χωρικών εις τους εις Προφήτην Ηλίαν αγωνιζομένους άνδρας μου υπό τους Χαρ. Οικονόμου εκ Γλυκύ και Πεπόνην εκ Ζερμής· η δύναμις αύτη εκ 60 χωρικών και 5 ανδρών του σώματός μου ανεχώρησεν, αλλά ατυχώς παρέμεινεν εις θέσιν Ζαβρουχάτι, πυρο-

βολών τον εχθρόν εκτός βολής, καταστρέφων τα πυρομαχικά ματαίως. Οι 50 άνδρες εγένοντο κύριοι μιας κορυφής του όρους και εις μάτην εκάλουν τους χωρικούς εις βοήθειαν δι' υπερφαλλάγγισιν, μόνον 5 οπλίται μου μετά 11 χωρικών εβάδισαν προς τα εμπρός.

Την 2αν τρέχοντος, ελήφθη ετέρα επιστολή εκ μέρους του Τεριακίδη, έχουσα ούτω:

“Σκάλα Παραμυθιάς, 1.12.1912. Κύριε Κώστα Τζώρτζη και στρατιωτικέ αρχηγέ της Γλυκής. Καθιστώ υμίν γνωστόν, ότι κατέλαβον την οχυράν θέσιν Σκάλα προχθές και περιέκλεισα την Παραμυθίαν πανταχόθεν, ώστε πρέπει πάση θυσία άμα τη λήψει της παρουσίας μου, να αρχίσετε πυρ εναντίον της Παραμυθιάς, ώστε να θέσωμεν τον εχθρόν μεταξύ δύο πυρών. Σας παρακαλώ πολύ να οπλίσετε τους φέροντας την παρούσαν μου και δώσατε αυτοίς πολεμοφόδια, εάν υπάρχουν. Τεριακίδης”.

Πάραυτα, εκάλεσα τους αρχηγούς της Νεμίτσης εις Συμβούλιον, ενώ εξέθηκα την ανάγκην της καταλήψεως του χωρίου Ποταμιάς και υπερκειμένης λοφοσειράς του χωρίου Γλυκύ· ετέθη εις την διάθεσιν δύναμις 11 οπλιτών εκ εκάστου των σωμάτων Δαμιανάκη, Παπαγιαννάκη και είκοσι από χωρικούς εκ Ζερμής να μετάσχωσι της κοινής δυνάμεως, τέλος κατήρτισα δύναμιν 110 ανδρών, ωδήγησα ταύτην πέραν του ποταμού Αχέρωνος την 9ην μ.μ. της 2ας τρέχοντος, διήρεσα ταύτην εις 2 και η μεν των 80 ανδρών υπό τον υπαρχηγόν Ευάγγελον Σίσκαν κατέλαβε το χωρίον Ποταμιά, η δε άλλη υπό τον Ευάγγελον Λάμπρον εκ 30 ανδρών κατέλαβε την λοφοσειράν Γλυκύ, θέσασα τους εις τον Ασπρόπυργον και τον υπερ-

κείμενον τούτου λόφον εχθρούς μεταξύ δύο πυρών. Έδωσα διαταγήν, αφού οχυρωθώσιν καλώς, να πυροβολήσωσιν άμα τη ημέρα. Εις τους άλλους οπλαρχηγούς συνέστησα να μην επιτεθώσι η διαβώσι τον ποταμόν, εκτός εάν καταληφθή υπό των ημετέρων η θέσις Προφήτης Ηλίας (συνεχίζεται περιλήψις). Δεληγιαννάκης διέβη ακαίρως Αχέρωνα, κατέλαβε προσωρινώς Ασπρόμυλον, τελικώς ηττήθησαν και υπεχώρησαν, νεκροί 3, τραυματίαι 2, επακολουθεί καταμερισμός ευθυρών.

*Κώστας Τζώρτζης, Ζαχαράκης »*

Μετά την επικράτηση των Νεοτούρκων η τουρκική κυβέρνηση στρατολόγησε τους μη Μουσουλμάνους υπηκόους για τριετή υποχρεωτική θητεία. Για ν' αποφύγουν τη θητεία στον τουρκικό στρατό πολλοί Πρεβεζάνοι ξενιτεύτηκαν (Αμερική, Αθήνα) και άλλοι πλήρωσαν για να υπηρετήσουν μειωμένη θητεία. Αρκετοί όμως που βρέθηκαν στον τουρκικό στρατό, από την αρχή της κήρυξης του πολέμου, πέρασαν στις ελληνικές γραμμές. Οι πληροφορίες που έδωσαν για τη διάταξη των τουρκικών δυνάμεων και τα αδύνατα σημεία της τουρκικής παράταξης ήταν ουσιαστικές και σε αυτές στηρίχθηκαν οι επιτελείς του στρατού και πρότειναν στη στρατιά να επιτεθεί ο στρατός από αριστερά. Δύο μήνες αργότερα με επίθεση από αυτή την κατεύθυνση ελευθερώθηκαν τα Γιάννενα.

*« Αριθ. 518α Φιλippiάς 16-12-1912*

*Προς τον Διοικητήν Στρατιάς (περιλήψις)*

*(Υπόμνημα αξιωμ. Επιτελείου*

*περί επιθέσεως εκ του αριστερού)*

*“Πράγματι άπαντες οι αυτόμολοι και λιποτακτούντες εκ του εχθρού ομογενείς*

*εκ Πρεβέζης, εκείθεν διαφεύγουν λόγω της αραιότητας της επιτηρήσεως, άπάντων αι πληροφορίαί συμπύπτουσι βεβαιούσαι την βαθμηδόν απογύμνωσιν των οχυρών Αγίου Νικολάου και Σαδοβίσης. Πάσα δια Πεστών - Αετοράχης ευθεία προς Μπιζάνι επίθεσις θα συναντήση συγκεντρωμένην αντίστασιν αμύνης. Απεναντίας, μία κρυφία προέλασις προς Αγ. Νικόλαον - Σαδοβίσαν και μία αιφνιδιαστική εμφάνισις επιθέσεως προς τον τομέα τούτον, καθ' ήν σιγμήν αι δυνάμεις ημών επιτίθενται κατά μέτωπον, θα επέφερε την κύκλωσιν και την αναίμακτον κατάληψιν των Ιωαννίνων”.*

*Επιτελείς: Σπηλιάδης, Ζαφειρίου,*

*Αντωνιάδης, Πάσαρης »*

Στο νευραλγικό τομέα των μεταφορών, οι Πρεβεζάνοι με αυτοθυσία πρόσφεραν σημαντικές υπηρεσίες, κυρίως οι “καραγωγείς”, όπως τους αναφέρουν τα στρατιωτικά κείμενα. Μετά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης (26-10-1912) το μεγαλύτερο μέρος του στρατού μεταφέρθηκε στην Πρέβεζα. Οι στρατιώτες πορεύθηκαν και αναπύχθηκαν στις θέσεις προ του Μπιζανίου και των άλλων τουρκικών οχυρών θέσεων. Στα μέρη αυτά πολέμησαν μέχρι την απελευθέρωση των Ιωαννίνων (21-2-1913).

Σοβαρό πρόβλημα για την ηγεσία του στρατού ήταν ο εφοδιασμός με πυρομαχικά εφόδια και η μεταφορά των τραυματιών. Τα μοναδικά τροχοφόρα μεταφορικά μέσα στην περιοχή του ελληνικού στρατού στην Ήπειρο ήταν οι ιταλικές και οι άμαξες των Πρεβεζάνων, που εκτελούσαν τις μεταφορές Πρέβεζα-Γιάννενα. Οι ιταλικές ήταν τετράτροχες με ένα τιμόνι, σαν αυτές που βλέπουμε στα γουέ-

στερν, είχαν δύο άλογα και ένα τρίτο (αλογώφ) στην αριστερή πλευρά που το ζόριζαν μόνο στις κακοτοπιές. Η ιταλικά μετέφερε στα Γιάννενα 1.100 οκάδες, εάν το φορτίο αυτό μεταφέρονταν με μουλάρια χρειάζονταν 15 με 16 ζώα. Οι ιταλικές μετέφεραν τα φορτία στους κεντρικούς σταθμούς και από εκεί με υποζύγια μεταφέρονταν στις μονάδες. Οι άμαξες ήταν κλειστές σαν κι' αυτές που βλέπομε στον κινηματογράφο με δύο άλογα. Εκείνες που έκαναν τακτική συγκοινωνία με τα Γιάννενα άλλαζαν άλογα στη Φιλιππιάδα. Με τις άμαξες μεταφέρονταν οι τραυματίες από το μέτωπο στη Φιλιππιάδα και την Πρέβεζα. Η Πρέβεζα την εποχή εκείνη είχε τριακόσια άλογα. Τα διακόσια ήταν μεγαλόσωμα, τα έφερναν από την Σερβία, και δούλευαν στις ιταλικές και στις άμαξες. Οι άμαξες ήταν περίπου δέκα και οι ιταλικές εξήντα, δηλαδή μπορούσαν να μεταφέρουν όλες μαζί 65.000 οκάδες. Για να μειωθεί η απόσταση από το μέτωπο, μικρά πλοία, ένα κάθε φορά, έμπαιναν στο Λούρο και ξεφόρτωναν στην Πέτρα. Η μη ανάβαση της Κανέτας και η μειωμένη απόσταση έδιναν τη δυνατότητα τα φορτία να γίνουν μεγαλύτερα από 1.100 οκάδες στην αρχή του πολέμου. Αργότερα η μεγάλη χρήση και οι βροχές έφθειραν το δρόμο και τα φορτία μειώθηκαν και πάλι. Ο αγώνας των Πρεβεζάνων ιταλικέρηδων και αμαξάδων, παρ' ότι ο χειμώνας εκείνος ήταν πολύ βαρύς, δεν διακόπηκε ούτε στιγμή. Σταμάτησε μετά την απελευθέρωση των Ιωαννίνων, όταν ο στρατός επέστρεψε στην Πρέβεζα και έφυγε για τη Θεσσαλονίκη.

Το σημαντικότερο ιστορικό ντοκουμέντο, που αναφέρεται στην αναίμακτη παράδοση της οχυρωμένης Πρέβεζας, εί-

ναι η έκθεση του τότε υποπροξένου της Ρωσίας Δημ. Σκέφερν. Η έκθεση συντάχθηκε δύο ημέρες μετά την απελευθέρωση και υποβλήθηκε στο Γενικό Πρόξενο της Ρωσίας Στσαλμούνωφ στα Γιάννενα. Την έφερε στο φως το 1962 ο Περικλής Σκέφερνς και δημοσιεύθηκε στο περιοδικό *Ο Νέος Κουβαράς, Ετήσιος Ηπειρωτικός Χρονογράφος*, τον οποίο μου έστειλε ο κ. Μπάμπης Αραβαντινός, ταλαντούχος φωτογράφος και λάτρης της Πρέβεζας. Το περιοδικό στον πρόλογό του μεταξύ των άλλων γράφει:

*«Εν όψει των καταστροφών, αι οποίαι θα επηκολούθουν εκ της συνεχίσεως του αγώνος εν τη πόλει, ο εκ Πρεβέζης Έλλην υποπρόξενος της Ρωσικής αυτοκρατορίας Δ. Σκέφερνς προέβη αυτοβούλως εις διαβήματα παρά ταις Τουρκικαίς αρχαίς με αποτέλεσμα την αναίμακτον παράδοσιν της πόλεως (21/10/1912) η οποία επειδή ήτο η πρώτη σημαντική επιτυχία ηκούσθη με ανακούφισιν και συγκίνησιν από το Πανελλήνιον και μάλιστα τους Ηπειρώτας. Περί των αγνώστων τούτων διαβημάτων του Δ. Σκέφερνς γίνεται λόγος εις την κατωτέρω δημοσιευομένην ανέκδοτον έκθεσίν του, ευγενώς παραχωρηθείσαν από τον συγγενή του τ. μόνιμον υφυπουργόν των εξωτερικών κ. Περ. Σκέφερνιν, τον οποίον ευχαριστούμεν θερμώς και εντεύθεν.*

*Η έκθεσις δια της οποίας γίνονται γνωστά και τα γενόμενα εν Πρεβέζη από διπλωματικής πλευράς, και συμπληρούνται ούτω αι εκ της σχετικής εκθέσεως του αρχηγού της Ηπείρου Σαπουντζάκη ειδήσεις, έχει ως εξής:*

**VICE-CONSULAT IMPERIAL**

**DE RUSSIE / PREVEZA**

**No. 25 Πρέβεζα 23 Οκτωβρίου 1912**



Εξοχώτατε,

Λαμβάνω την τιμήν να γνωρίσω τη Υμ. Εξοχώτητι ότι από της 6ης τρέχοντος, όπου η Διοίκησις μοι εγνώρισε την κήρυξιν του Ελληνοτουρκικού πολέμου, άχρι της 20ής ιδίου ουδέν πολεμικόν γεγονός έλαβε χώραν.

Την 20ήν όμως, ημέραν Σάββατον, ώραν πρωϊνήν 3ην τουρκιστί κατέλαβεν ο Ελληνικός στρατός τα υψώματα και την οδόν του χωρίου Μιχαλίτσι, δίωρον απέχοντος της Πρεβέζης, και εκείθεν κατέστρεψε πρώτον δια κανονιοβολισμών δύο βενζινακάτους αριθ. 9 και 10 ωπλισμένης εκάστης με δύο μυδραλιοβόλα και αγκυροβολημένας εις τινα παραλίαν υπό τα τουρκικά πυροβολεία παρά την Νικόπολιν· κατόπιν ήνοιξεν σφοδρόν κανονιοβολισμόν κατά των οχυρωμάτων της Νικοπόλεως, υπερασπιζομένων υπό τριών πεδινών πυροβόλων συστήματος "Κρούπ" και ενός τοπομηχανικού των 15, και 600 περίπου στρατιωτών πεζικού και ατάκτων. Η δύναμις αύτη δεν καώρθωσε να αντιστή εις το εντονώτερον πυροβολικόν του εχθρού και εις το πολυπληθέστερον του πεζικού, και την μεσημβριάν τα τηλεβόλα των εσίγησαν, αρξαμένης μάχης πεζικού, ήτις διήρκεσεν μίαν ώραν περίπου, αλλά και τότε υπέκυψαν εις την ανωτέραν δύναμιν, αναγκασθέντες να υποχωρήσουν εις την πόλιν, αφήσαντες τα τηλεβόλα των και τα πυρομαχικά των με απώλειας 26 νεκρών και 126 τραυματιών, και τους μεν πρώτους αφήσαντες εις το πεδίον της μάχης, τους δε δευτέρους μεταφέροντες εις την πόλιν.

Την κατάστασιν του στρατού αντιληφθείς και το πθικόν των κατοίκων πληροφορηθείς κατόπιν μάλιστα οβίδων δύο προελθουσών εκ του ελληνικού στρατο-

πέδου, αίτινες έπεσαν περί το Διοικητήριον, μετέβην παρά τω κ. Jules Meichner υποπροξένω της Αυστρίας καλέσας και τον κ. Κ. Κονεμένον υποπρόξενον της Αγγλίας, προς τους οποίους εξέθηκα την αντίληψιν της απελπιστικής καταστάσεως του τουρκικού στρατού και της κακής θέσεως των κατοίκων, εάν ήθελεν γίνει την ακόλουθον αντίστασις εκ μέρους του στρατού, έργον δε φιλανθρωπίας ήθελε κάμωμεν να μεταβώμεν παρά τω Διοικητή και συστήσωμεν αυτώ την παράδοσιν της πόλεως υπό όρους. Την γνώμην μου ταύτην οι κ.κ. συνάδελφοι δεν παραδέχθησαν· ακούσας παρ' αυτώ την λέξιν "αδύνατον". Τότε νναγκάσθην μόνος να προβώ εις το διάβημα της παραδόσεως. Συναντήσας όθεν καθ' οδόν τον Μουτεσαρίφην με πολλούς υπαλλήλους και εντοπίους Τούρκους τους εξέθηκα τας σκέψεις μου και ότι το φρόνιμον είναι ο στρατιωτικός Διοικητής να πεισθή εις την παράδοσιν της πόλεως υπό όρους, και μετά μίαν ώραν επιτροπή από κατοίκους εντοπίους Οθωμανούς ήλθε παρ' εμοί να μοι γνωρίση ότι ο στρατιωτικός Διοικητής δύναται να δεχθή την σύστασίν μου, αρκεί να του δοθή εγγράφως και με παρεκάλεσε να ενεργήσω μετά των άλλων συναδέλφων· τους απήντησα να ζητήσωσι ταύτην και παρά των κ.κ. συναδέλφων, όπως από κοινού γίνωσι τα διαβήματα, όπερ και έπραξαν. Τελών την υπόσχεσίν μου μετέβην παρά τω κ. Υ/προξένω της Αυστρίας εκεί ευρισκομένω και του της Αγγλίας, αναγνωρίζοντος ήδη την γνώμην μου και χωρίς να πολυλογώ συνέταξα το προς τον Μουτεσαρίφην έγγραφον, όπερ απεστάλη αμέσως, λαβόντες την εγκλειστον απάντησιν Τουρκιστί. Κατόπιν του προξενικού κοινού εγγράφου προσε-

κάλεσεν ο στρατιωτικός Διοικητής τους προκρίτους του τόπου Μουσουλμάνους και Χριστιανούς, παρά των οποίων εξήτησε και έλαβεν έγγραφον την παράκλησιν της παραδόσεως, μη υπογράψαντος τούτο του σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου και του Κατή.

Λαβόντες την απάντησιν του στρατιωτικού Διοικητού εδέησε να αποτείνωμεν και δεύτερον κοινόν έγγραφον, του οποίου αντίγραφον σας απευθύνω αριθ. 24 ζητούντες να μας φέρη εις επαφήν με τον εχθρόν.

Όλαι αι ενέργειαι ετελείωσαν το μεσονύκτιον, απελθόντος εκάστου εις τον οίκον του, όπως την ακόλουθον γίνωσι τα αναγκαία διαθήματα. Την 2αν όμως ώραν μ. μεσονύκτιον ήλθεν παρ' εμοί ο διερμηνεύς της διοικήσεως παρακαλών εκ μέρους του στρατιωτικού διοικητού να μεταβώμεν αμέσως μετά των συναδέλφων εις το Ελληνικόν στρατόπεδον και διαπραγματευθώμεν την παράδοσιν, καθ' όσον είναι φόβος να αρχίση κανονιοβολισμός της πόλεως από πρωΐας και ότι τα πάντα εισίν έτοιμα δια την μετάβασίν μας. Αναγνωρίσαντες την ανάγκην της μεταβάσεως κατ' εκείνην την ώραν επορεύθημεν εις το Ελληνικόν στρατόπεδον, ευρεθέν εντεύθεν της Νικοπόλεως, και μετά πολλάς στρατιωτικές διατυπώσεις εισήχθημεν εις σκηνήν, αναμένοντες τους αρμοδίους, όπως κοινοποιήσωμεν την εντολήν μας· δεν εβράδυναν να έλθωσιν οι κ.κ. Παναγιώτης Σπηλιάδης Commandant du Genie de l' Armée Hellenique, Α. Σαχτούρης και Θ. Καραπάνος (των τελευταίων πολιτικών ακολούθων του επιτελείου), οΐτινες ήκουσαν την εντολήν μας και χωρίς πολλάς συζητήσεις παρεδέχθησαν τους τρεις όρους τους ανα-

φερομένους εις το έγγραφον του στρατιωτικού διοικητού δηλαδή:

α) να εισέλθη εις την πόλιν ο τακτικός στρατός και όχι χωρικοί και αντάρται.

β) η τιμή και η ζωή των κατοίκων, των αξιωματικών, των στρατιωτικών και των οικογενειών των να μείνωσι σώα και άθικτα.

γ) η φιλοτιμία των κυβερνητικών υπαλλήλων και αξιωματικών να μη θιγώσι το παράπαν.

Τότε ήκουσα παρά του Ελλην. επιτελείου τας ευχαριστίας των, οΐτινες εφρόνουν ότι η πόλις θα επάθαιεν, εάν δεν εγίνετο η παράδοσις και ιδρύσαμεν την 2 μ.μ. ώραν 21ην Οκτωβρίου να γίνη η είσοδος του Ελληνικού στρατού και συγχρόνως η επιβίβασις των αιχμαλώτων επί Ελληνικών ατμοπλοίων. Επιστρέψαντες εις το Διοικητήριον εύρομεν αναμένοντας τους αρμοδίους, προς τους οποίους εγνωρίσαμεν το αποτέλεσμα της εντολής μας, ακούσαντες παρ' αυτών ευχαριστίας και ήρχισεν αμέσως ο αφοπλισμός του στρατού, τα όπλα του οποίου ετοποθετούντο εις το εσωτερικόν φρούριον.

Ακριβώς την ταχθείσαν ώρα έλαβε χώραν η είσοδος του στρατού υπό τας ζητωκραυγάς των Χριστιανών, προσελθόντων συγχρόνως των προκρίτων Μουσουλμάνων και Χριστιανών μετά του Μητροπολίτου, όστις και προσηγόρευσεν το Επιτελείον υπό τας ζητωκραυγάς και τους πυροβολισμούς του πλήθους. Με την είσοδον του στρατού ελάμβανεν χώραν και η επιβίβασις των αιχμαλώτων άνευ όρων ως εξής:

368 στρατιώται του πεζικού

57 αξιωματικοί

168 άτακτοι

116 πυροβοληταί

10 αστυνομικοί

86 ζαπιέδες (χωροφύλακες)

Την ακόλουθον 22αν Οκτωβρίου ετελέσθη δοξολογία εις τον Μητροπολιτιόν ναόν του Αγ. Χαραλάμπους υπό του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου κ. Ιωακείμ, όπου ο Α. Σαχτούρης, ακόλουθος του πολιτικού Επιτελείου, δια προσλαλιάς εσύστησεν εις τους πολίτας την τάξιν, την ησυχίαν και την προς τους Μουσουλμάνους καλήν συμπεριφοράν.

Τα ευρεθέντα υλικά πολέμου εν τοις φρουρίοις είναι τα εξής:

1 κανόνι Κρούπ των 21

1 » » » 17

5 κανόνια » » 15

10 » πεδινά

40 » μικρά διάφορα ως επί το

πλείστον άκρηστα, βλήματα πολλά, πολλά όπλα μάουζερ και μαρτίν, άπειρον πυρίτιδα. (Τα κλείστρα των κανονιών Κρουπ πολλά ευρέθησαν στη θάλασσα και εις πηγάδια του φρουρίου.)

Εις το δικαστήριον, τελωνεϊόν και διεύθυνσιν των εμμέσων φόρων δεν ευρέθησαν χρήματα.

Τα δύο τορπιλοβόλα Απάλεια και Τοκάτ εβύθισαν οι Τούρκοι από του Σαββάτου 20ήν Οκτωβρίου εν τω κόλπω "Βαθύ", όπου ευρίσκοντο ηγκυροβολημένα

**Σημ.** Την νύκτα της Κυριακής αλήταί τινες Χριστιανοί προέβησαν εις την διαρπαγήν δύο Τουρκικών καταστημάτων και μιας οικίας, οι δράσται των οποίων συνελήφθησαν και εστάλησαν εις Άρταν δια τα περαπέρω, επίσης και γυναίκες τινες Χριστιανοί διήρπασαν οικίας και έπιπλα Οθωμανικών οικογενειών, τα οποία η αστυνομία ολονέν ανευρίσκει, από δε του τελωνεϊού εκλάπησαν μερικοί σάκκοι καφέ.

προ έτους.

Τη αιτήσει μου οι πολιτικοί υπάλληλοι δεν εθεωρήθησαν αιχμάλωτοι.

Ελπίζω η Υμ. Εξοχότης θα αναγνωρίσει τα διαθήματά μου, φροντίσας όσον μοι επιβάλλετο δια τον καλόν των κατοίκων και ότι την διαγωγήν μου ταύτην δεν θα αποδοκιμάση η σεβαστή Αυτοκρατορική Κυβέρνησις.

Διατελώ μετ' απεριορίστου προς Υμής σεβασμού μου, ου έχω την τιμήν να είμαι ταπεινός υμών θεράπων.

Ο υποπρόξενος

(υπ.) Δ. Σκέφερης »

Η έκθεση του υποπροξένου της Ρωσίας γράφηκε από πεπειραμένο και υπεύθυνο άνδρα, που έζησε από κοντά τα γεγονότα και με τις ενέργειές του επηρέασε την πορεία τους. Είναι επίσημο κείμενο με πλήρη αναφορά σε ότι συνέβη στο χρονικό διάστημα από τη μάχη της Νικόπολης μέχρι την αναίμακτη απελευθέρωση της Πρέβεζας. Αν και είχε και στο παρελθόν δημοσιευθεί, προ δεκαπέντε χρόνων, στην τοπική εφημερίδα "ΠΡΕΒΕΖΑ" του Θανάση Τσόκα, δεν έγινε καμία αναφορά σ' αυτήν, από τους ομιλητές και συγγραφείς στις τιμητικές εκδηλώσεις για τα ογδόντα χρόνια από την απελευθέρωση της Πρέβεζας. Με τη δημοσίευση τούτη στα "ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ" θα είναι προσιπή σε όσους θέλουν να μάθουν.

Η ιστορική έρευνα μπορεί να αποκαλύψει πολλά στοιχεία, κυρίως από τα αρχεία του Ηπειρωτικού Κομιτάτου και να εδραιωθεί ακόμα πιο πολύ η ιστορική αλήθεια ότι οι πατεράδες και παππούδες μας δεν περίμεναν μοιρολατρικά τη λευτεριά τους αλλά αγωνίστηκαν με πάθος για να την αποκτήσουν.